

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 316.62

DOI:

Коробка Лариса Миколаївна,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,

завідувач лабораторії психології мас та спільнот,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-9306-0624

larisakorobka@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА СТИГМАТИЗОВАНИХ МЕНШИН: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

За результатами узагальнення і систематизації даних теоретичного та емпіричного вивчення проблеми обґрунтовано концептуальні засади дослідження проблеми стигматизації осіб, груп, меншин у сучасному суспільстві із застосуванням технологічного підходу до проблеми соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах. Зміст технологій соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин специфіковано в контексті розуміння стигматизації як складного і неоднорідного феномену, що розгортається в часі, проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії та визначається і як процес, і як стан, що виражає водночас причину, результат і його наслідок. Уточнено перелік найбільш стигматизовуваних в українському суспільстві меншин і перелік психологічних чинників стигматизації та умов її виникнення і поширення. Представлено розуміння змісту технології соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин та способів її реалізації на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях на основі добору (залежно від специфіки цільових груп) форм, технік, методів, прийомів, засобів, та впливів, спрямованих на підвищення толерантності, активізацію механізмів емпатії та рефлексивності, підвищення соціальної активності представників стигматизовуваних меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття. Визначено напрямки застосування технології підтримки залежно від цільових груп: профілактика та подолання упереджень, поширених у суспільстві, підвищення толерантності (реалізація програм дестигматизації через систему освіти та ЗМІ); підвищення професійної компетентності фахівців системи соціально-психологічної служби (програми підвищення кваліфікації, семінари, тренінги); соціальна та психологічна робота фахівців з людьми, що стали об'єктом упереджень, та їхнім найближчим оточенням (підвищення самооцінки стигматизовуваних осіб, корекція атрибутивного стилю, що забезпечує їхню успішну адаптацію в умовах стигматизації).

Ключові слова: стигма; стигматизація; стигматизовувані меншини; технологічний підхід; технологія; соціально-психологічна підтримка.

Larysa M. Korobka

Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Senior Research Associate,
Head of the Laboratory of Masses and Communities Psychology,
Institute for Social and Political Psychology
the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9306-0624
larisakorobka@gmail.com

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF STIGMATIZED MINORITIES: A TECHNOLOGICAL APPROACH

According to the generalized and systematized results of the theoretical and empirical study of the problem, the conceptual foundations for the study of persons', groups' and minorities' stigmatization in modern society are grounded within the application of the technological approach to the problem of socio-psychological support of minorities' representatives experiencing stigmatization in different social and educational environments. The content of technologies for socio-psychological support of stigmatized minorities is specified in the context of understanding stigma as a complex and heterogeneous phenomenon that unfolds over time, manifests itself in situations of social interaction and is defined as both a process and a state that expresses both causes, result and its consequences. The list of the most stigmatized minorities in Ukrainian society and the list of psychological factors of stigmatization and conditions of its occurrence and distribution are specified. It is presented the understanding of the content of technology for socio-psychological support of stigmatized minorities and ways of its realization at the cognitive, emotional and behavioral levels on the basis of selection (depending on the target groups specificity) of forms, techniques, methods, means and influences aimed at enhancing tolerance, actualization of empathy and reflexivity mechanisms, social activity increasing in the representatives of stigmatized minorities, and their social well-being improving. There are defined the directions of support technologies' application, depending on the target groups: prevention and overcoming of prejudices, prevailing in the society, tolerance increasing (implementation of destigmatization programs through the education system, and media); enhancement of professional competence of specialists in the system of socio-psychological service (training programs, seminars, etc.); socio-psychological work of specialists with people who have become the object of prejudice, and their closest social contacts (an increase of stigmatized persons' self-esteem, correction of attributive style, which ensures their successful adaptation in conditions of stigmatization).

Keywords: stigma, stigmatization, stigmatized minorities, technological approach, technology, socio-psychological support.

Постановка проблеми. Питання дотримання прав людини, забезпечення рівного підходу і подолання дискримінаційних практик є важливим інструментом підтримання порозуміння, консолідації і забезпечення якісних змін у нашій країні. Сприяння взаєморозумінню та повага до інакшості і розмаїття, а також протидія будь-яким формам нетерпимості, стигматизації та дискримінації мають стати пріоритетом розвитку українського суспільства на шляху євроінтеграції та утвердження європейських цінностей.

Слід зазначити, що дослідження проблеми стигматизації потребує зосередження уваги не лише на поглибленні соціально-психологічних уявлень про стигматизацію в сучасному суспільстві та складностях цього процесу, а й на пошуку ефективних технологій соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин у різних суспільних та освітніх середовищах, що й стало завданням дослідної роботи лабораторії психології мас та спільнот за темою «Технології соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин».

Вироблення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки стигматизовуваних меншин, спрямованих на активізацію індивідуальних і колективних зусиль з підвищення толерантності, подолання негативних проявів стигматизації та впровадження цих технологій, мають стати важливим підґрунтям для позитивних змін громадської думки щодо стигматизовуваних меншин, покращення соціального самопочуття представників меншин, які зазнають

стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, а також для підвищення готовності педагогів та психологів до роботи з представниками цих меншин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Проблема стигматизації перебуває в полі зору представників різних наук – філософії, соціології, антропології, криміналістики, педагогіки, теорії комунікації та соціальної психології (Н. Белоносова, І. Бовіна, Дж. Брюс, Г. Бурковський, І. Галецька, І. Гурович, Т. Злобіна, Г. Кравченкова, Р. Клек, А. Криф, Б. Лінк, Т. Липай, Т. Марцинюк, Ю. Сироткін, М. Стефен, І. Федорович, Дж. Фелан, Т. Хазертон, М. Хебл, Дж. Халл, М. Чутора та ін.). У дослідженнях представлено аналіз феноменів «стигми» і «стигматизації» (Г. Беккер, П. Бірнет, І. Бовіна, І. Галецька, І. Гофман, Г. Кравченкова); джерел стигматизації (Р. Хагхайгат, М. Чутора) та її змістових характеристик (С. Богомаз, І. Гоффман); типів стигми, її компонентів та рівнів (Н. Белоносова, А. Ватсон, П. Керріган, Дж. Прайор, Дж. Рідер, Ю. Смирнова, А. Фінзен). Низку досліджень присвячено вивченню стигматизації як засобу маніпулювання в медіа (О. Бережна, М. Смирнова), стигматизації в освітньому середовищі (С. Богомаз, Ю. Клейберг, Т. Липай, А. Прокоф'єва), стигматизації в професійній сфері (Г. Кравченкова) та ін.

Феномен стигматизації останнім часом активно досліджують у контексті ставлення суспільства до осіб із проблемами психічного здоров'я та недопустимості стигматизації таких осіб (Г. Бурковський, І. Влох, І. Галецька, Л. Животовська, О. Коцюбинський, О. Осокіна, М. Чутора); поширення епідемії СНІДу та реалізації програм щодо надання допомоги особам із позитивним ВІЛ-статусом (О. Бородкіна, І. Гурович, М. Кабанов); ставлення суспільства до різних соціальних груп, що мають вірус імунодефіциту (Л. Амджадін, Н. Белоносова, О. Бородкіна, М. Касянчук, Ю. Привалов, Ю. Саєнко, О. Трофименко); стигматизації представників ЛГБТ-спільноти (А. Зінченков, Т. Злобіна, І. Кон, А. Кравчук, Т. Марцинюк, С. Шеремет, G. Herek, С. Чорр), а також дискримінації різних груп меншин у сфері освіти – ромів як специфічної етнічної групи (С. Пономарьов, І. Федорович), дітей з особливими потребами (С. Бразевич, А. Дакал, С. Литовченко, А. Сидорова, Ю. Смирнова, Н. Софій); дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Л. Артюшкіна, О. Потопахіна).

Водночас, серед **нерозв'язаних проблем** залишаються проблеми соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, та розробки технологій такої підтримки. Невирішеність проблеми соціально-психологічної підтримки осіб, які підпадають під дію феномену стигматизації та категоризуються як ненормальні й зайві для суспільства, є одним із тих чинників, який змушує нас звернутися до аналізу феномену стигматизації і дає підстави вважати, що комплекс технологій, спрямованих на підвищення толерантності, активізацію механізмів емпатії та рефлексивності, підвищення соціальної активності представників стигматизовуваних меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття може сприяти запобіганню стигматизації та подоланню її негативних наслідків.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади дослідження проблеми стигматизації та застосування технологічного підходу до соціально-психологічної підтримки представників стигматизовуваних меншин, підвищення толерантності до інакшості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз проблеми засвідчує наявність різних теоретичних підходів до пояснення феномену стигматизації та його передумов. Серед цих підходів найбільш відомими є теорії міжгрупових суперечностей (Д. Кемпбелл, М. Шеріф), соціального впливу (С. Левін, Г. Олпорт, Ф. Пратто, Дж. Сіданіус), «цапа відбувайла» (Т. Дуглас), «авторитарної особистості» (Т. Адорно) та ін. У межах комунікаційного напрямку процесу стигматизації досліджують Г. Кравченкова, Г. Свистунова та ін. Науковці розглядають стигматизацію як негативне відособлення індивіда або соціальної групи за будь-якою ознакою з подальшим виявом стереотипного набору соціальних реакцій на цього індивіда (чи представників цієї соціальної групи) (Н. Доній, О. Коцюбинський, О. Романчук, А. Фінзен, В. Blaine, А. Crisp, R. Haightat, А. Jacoby). Дослідники аналізують чинники походження стигматизації – конституційні,

психологічні, економічні та еволюційні, які переплітаються між собою, частково збігаються та часто взаємодіють (Haghighat, 2001); виокремлюють види соціальної стигматизації: культурну (соціальні ярлики, укорінені в культурі держави або світовій культурі), інституційну (законодавчо закріплену стигматизацію), особисту (або внутрішню) стигматизацію як упередження проти себе самого (Смирнова, 2009, с. 71).

Одним із напрямів дослідження проблеми стигми і стигматизації є аналіз та співвіднесення понять «стигма» і «стереотип». Стигму визначають як ярлик, який «наклеюється» на людину. Він приписує їй певні негативні якості і стає основою для формування стереотипу. Особливо важливо наголосити на тому, що ярлик, який був колись «наклеєний», істотним чином впливає на всі подальші ситуації соціальної взаємодії і позбавитися від нього досить складно (Jacoby, 2005). Стигма, носієм якої є індивід, призводить до того, що соціальне оточення починає оцінювати людину виключно як представника стигматизованої соціальної групи, тобто в координатах усталених щодо цієї групи стереотипів, натомість усі індивідуальні характеристики особистості, у тому числі й ті, що суперечать стереотипу, ігноруються (Blaine, 2007).

Г. Кравченкова (2010), яка вивчала стигматизацію в професійній сфері, зазначає, що стигма – це властивість, на підставі якої конструюється негативний стереотип, і зауважує, що всі стигми, як правило, мають характер стереотипу, але не всі стереотипи стигматизовані. Стереотипи – це результат вибіркового сприйняття, відповідно до якого люди розподіляються за категоріями, при цьому відмінності між групами («ми і вони») перебільшуються з метою нівелювання відмінностей усередині цих груп (с. 61). Отже, стигма в широкому розумінні охоплює всі негативні стереотипи щодо представників певної соціальної групи та спричинені цими стереотипами вчинки, і зокрема дискримінацію як найбільш явне і жорстке порушення прав носіїв стигми.

Коли йдеться про виникнення стигми, дослідники сходяться на думці, що суспільство встановлює способи категоризації людей і визначає набір якостей, які слід вважати нормальними і природними для кожної категорії. Так, для виникнення соціальної стигми, зазначає О. Бережна (2015), необхідна або одна якість, яка вважається показовою, або набір якостей, які приписуються на підставі наявності першої. Нею визначаються умови, за яких виникає та розвивається процес стигматизації в соціальних спільнотах: наявність у соціальній спільноті фіксованих настановлень щодо певного типу поведінки її членів на основі цінностей, визнаних у суспільстві за норму; очікування від індивіда типової для даної спільноти поведінки; виокремлення індивіда в особливу соціальну групу на основі особливостей його уяви, мислення і поведінки, які не збігаються зі стереотипами спільноти; нав'язування індивідові стигматизованої поведінки, характерної для певної соціальної групи; прийняття індивідом стереотипів стигматизованої поведінки; формування в нього внутрішніх стигматизованих настановлень на власну поведінку; прояв з боку індивіда стигматизованих стереотипних реакцій відхиленої поведінки (там само).

Отже, стигматизація припускає узагальнення і перенесення «негативної» якості, невміння чи браку чогось в окремих представників на всіх членів групи, а її наслідками є упередження, дискредитація, приниження та дискримінація. Водночас стигматизація може призводити до того, що відхилення закріплюються, і саме стигма в подальшому стає основою демонстрації небажаної поведінки.

Слід зазначити, що найактивніше досліджують проблему стигматизації щодо психічно хворих осіб (Бовина, & Якушенко, 2015; Link, & Phelan, 2001) та осіб з ВІЛ (Белоносова, 2011; Хрянин, 2019). На прикладі дослідження таких осіб Н. Белоносова, М. Чутора, Р. Brouard, В. Link, J. Phelan також описують явище самостигматизації, яке полягає в переживанні хворим почуття сорому та очікуванні ним дискримінаційних заходів, пов'язаних із захворюванням (Белоносова, 2011; Link, & Phelan, 2001). Відповідно, для успішної дестигматизації потрібно проводити роботу не лише з упередженнями стигматизаторів, а й організувати надання психосоціальної підтримки стигматизованому

суб'єктові, а також власну внутрішню роботу стигматизованої особи з подолання самостигматизації.

Стигматизоване сприйняття представників певної соціальної групи найчастіше проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії (міжособистісної або міжгрупової) (Смирнова, 2009; Link, & Phelan, 2001). Науковці звертають увагу на міжособистісні детермінанти стигматизації, яку розглядають у структурі упереджень, та зазначають, що явище стигматизації нерозривно пов'язане з упередженнями. Останні можуть виступати і як передумова стигматизації, і як її результат та слугують цілям раціоналізації, виправдання негативних почуттів і негативної поведінки щодо стигматизовуваних осіб або груп (Смирнова, 2005; 2009). Отже, від поширених у тому чи іншому соціальному середовищі упереджень і забобонів залежить те, які якості об'єкта можуть стати передумовами стигматизації.

Дослідники запропонували термін «стигматизована група» для позначення групи людей, щодо яких діють соціальні упередження (Смирнова, 2005). Щоб виявити найбільш стигматизовувані в українському суспільстві групи, ми провели *пілотне дослідження* (392 респонденти), скориставшись шкалою соціальної дистанції Е. Bogardus (за Н. Паніною і Є. Головахою). Аналіз результатів опитування показав, що до таких груп належать: особи з фізичною та/або психічною інвалідністю; представники маргінальних груп (жебраки, бомжі); особи з хімічними залежностями (алко- і наркозалежні); представники сексуальних меншин (гомосексуали, лесбійки, трансгендери); особи, які живуть з ВІЛ; роми; колишні засуджені.

Отже, в розглянутих нами дослідженнях стигму визначають як соціальний атрибут, що дискредитує людину або групу, як ознаку зневаги чи недовіри, яка відділяє людину від інших (Александров 2006, с. 42), а стигматизацію – як акт «таврування», навішування ярлика, упередження, настановлення щодо носія ярлика (Янчук, 2005, с. 689). Водночас у цього поняття, як зазначають дослідники, є ще й інше значення – це стан стигматизованості. Відповідно, стигматизація відображає водночас і сам процес, і його причину, і його результат та наслідки (Burne, 2000). Утім, яким би не було визначення стигми, вона так чи інакше призводить до негативних переживань – почуття сорому, провини, самотності, до відторгнення в сім'ї, соціального відторгнення, дискримінації.

Теоретичний аналіз проблеми стигматизації дає підстави розглядати стигматизацію як складний і неоднорідний феномен, що має зміст, розгортається в часі, проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії; визначати її і як процес необґрунтованого приписування («приклеювання» стигми) людині або групі людей тих чи інших негативних соціальних якостей, виходячи з наявності в неї/них певних особливостей, і як стан стигматизованості, тобто такий, що виражає водночас і сам процес, і його причину, і його результат та наслідки. Спираючись на роботу І. Гоффмана «Стигма: Нотатки про управління зіпсованою ідентичністю» (Гоффман, 1963), ми визначили такі змістові характеристики стигматизації, як наявність певної властивості, яка свідчить про неповноцінність, зіпсованість, небезпеку чи слабкість індивіда порівняно з іншими людьми; дискримінація щодо стигматизованих, яка виправдовується спеціальною ідеологією; інтеріоризація стигми, яка виражається в почуттях сорому, ненависті до себе і самоприниження; спроби носія стигми виправити свій недолік або отримати вторинну вигоду від нього; недовірливість, пригніченість, ворожість, занепокоєння і розгубленість як результати незадоволеності потреби стигматизовуваних осіб в соціальному прийнятті; патологічна незручність взаємодії зі стигматизованим; тенденція створювати групи, члени яких пов'язані з певною стигмою; іррадіація стигми, її поширення на людей з найближчого оточення стигматизованого; спроби оточення демонструвати видимість «прийняття» стигматизовуваних.

Слід зазначити, що різноманітні психологічні визначення стигми так чи інакше припускають, що стигма спричиняє знецінення особистості. Стигматизація як негативне виокремлення індивіда або соціальної групи за будь-якою ознакою та виявлення відтак стереотипного набору соціальних реакцій на них, як зазначають дослідники, є водночас і показником неблагополуччя особистості, і перешкодою для сприятливого особистісного розвитку як тих, хто стигматизує, так і стигматизовуваних (Н. Доній, М. Кабанов).

Психологи застерігають, що стигматизація є дуже небезпечною як для окремих осіб, так і для соціального простору в цілому, адже не тільки загрожує суспільній моралі та гуманним соціальним настановленням, а і є також детермінантою напруженості всередині цього простору (Доній, 2017).

Отже, необхідність протидії будь-яким формам нетерпимості, дискримінації, стигматизації та важливість сприяння взаєморозумінню та виявлення поваги до інакшості і розмаїття свідчать про потребу у виробленні ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників стигматизовуваних меншин і підвищення толерантності в різних суспільних та освітніх середовищах.

Коли йдеться про соціально-психологічну підтримку представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах та підвищення в суспільстві толерантності до інакшості, вважаємо за доцільне використання технологічного підходу. Технологічний підхід є однією з провідних ознак успішної діяльності людини в різних сферах. Під технологізацією розуміють використання технологій у тій чи іншій сфері діяльності. Технологічність, як зазначає В. Демидова, стає визначальною характеристикою сучасної діяльності людини, що відображає перехід на якісно вищий рівень ефективності, оптимальності, наукоємності порівняно з традиційним рівнем (Демидова, 2007, с. 28). На важливості та актуальності використання соціальних і соціально-психологічних технологій наголошують, зокрема, Є. Доценко, Н. Зимівець, Л. Карамушка, В. Панок, І. Петренко, О. Пометун, Т. Піроженко, Т. Титаренко. Вироблення таких технологій може здійснюватися на основі різних парадигм: системної, за якою технологія аналізується як система; діяльнісної, коли технологію розглядають як діяльність; та управлінської, що дає змогу розглядати технологію як процес управління.

Основне призначення технологічного підходу в контексті нашого дослідження полягає в розробці (проектуванні) і впровадженні технологій, спрямованих на вирішення проблем стигматизації та підвищення толерантності до інакшості в різних суспільних та освітніх середовищах. У цьому контексті ми спираємося на розуміння технології як виваженої системи (як і яким чином мета втілюється в конкретний різновид продукції) або її складової частини та вважаємо, що технологія дає відповідь на питання як, яким чином (сукупністю яких методів, прийомів, засобів, впливів) досягти поставленої мети (Карамушка, 2005; Панок, 2016; Титаренко та ін., 2019).

Саме завдяки технології, стверджують науковці, практична психологія більш повною мірою виступає і джерелом нових знань для наукової психології, і джерелом методичного забезпечення для психологічної практики (Панок та ін., 2016). Психологічна технологія, як зазначає В. Панок, постає як основна методологічна одиниця практичної психології. Йдеться про систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених методів, методик та процедур, спрямованих на внесення змін у поведінку, ставлення та соціальні орієнтації особистості, перетворення предмета психологічної практики, досягнення конкретного, наперед заданого кінцевого результату (Панок, 2011, с. 13-14).

Основними ознаками психологічної технології, на переконання дослідників, є те, що вона завжди спрямована на зміну поведінки людини, її настроїв, ставлень, мотивів, цінностей тощо; зорієнтована на вирішення конкретної життєвої проблеми людини або групи людей, на аналіз та врахування конкретного соціального і природного контексту (життєвої ситуації), в якому вони перебувають; передбачає наявність конкретної мети, деталізованого образу кінцевого результату та цілей, взаємозв'язок і взаємозумовленість складових технології та діагностичних, формувальних (коригувальних) та оцінних складових тощо (Панок та ін., 2016, с. 41-42).

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження *технологію соціально-психологічної підтримки* визначатимемо як сукупність форм, технік, методів, прийомів, засобів, впливів, що використовуються для надання такої підтримки (залежно від специфіки цільових груп) з урахуванням когнітивних, афективних та поведінкових компонентів ставлення до представників цих груп та їхньої взаємодії із соціальним оточенням.

В усіх зарубіжних рекомендаціях і протоколах наголошується на необхідності соціально-психологічної підтримки осіб у складних життєвих ситуаціях, у кризових умовах задля захисту і збереження психосоціального благополуччя. Відповідно до рекомендацій Міжвідомчого постійного комітету (МПК) із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайних ситуацій така підтримка є важливим складником роботи з особами, які на собі відчули наслідки стигматизації, і може бути представлена як багаторівнева діяльність, де за основу взято задоволення базових потреб – перш за все безпеки, над якою надбудовуються, відповідно, підтримка сім'ї (активізація та використання її підтримувального потенціалу) і спільноти (ресурс спільноти з підвищення толерантності до проявів інакшості), перша соціально-психологічна допомога (сфокусована неспеціалізована підтримка); спеціалізована (психологічна або психіатрична) допомога (Міжвідомчий постійний комітет..., 2017, с. 23). Організація такої підтримки дасть змогу ефективно протистояти негативному впливу стигматизації в суспільстві та сприяти збереженню і відновленню благополуччя осіб, які на собі відчувають наслідки стигматизації.

Залежно від спрямованості технологій – чи на роботу з оточенням, чи на роботу з представниками стигматизовуваних меншин – така підтримка матиме певну специфіку. Надання підтримки залежно від спрямованості технологій (на роботу з оточенням, із спільнотою) передбачатиме: визначення способів активізації індивідуальних і колективних зусиль із подолання негативних проявів стигматизації та її наслідків, сприяння взаєморозумінню і виявлення поваги до інакшості і розмаїття, підвищення толерантного ставлення до проявів інакшості, залучення медіаресурсів для підвищення психологічної грамотності населення. Коли йдеться про спрямованість технологій на роботу з представниками стигматизовуваних меншин, то тут надання такої підтримки передбачатиме: *проведення консультаційної та психокорекційної роботи з підвищення рівня життєстійкості, психологічної пружності, комунікативності, налагодження позитивних стосунків з оточенням, підвищення соціальної активності представників меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття; апробацію прийомів відновлення самоефективності, активізації адаптаційних можливостей, надання само- і взаємодопомоги.*

З огляду на наявність цільових груп можна також говорити про можливі *напрямки* застосування технологій соціально-психологічної підтримки: профілактика та подолання упереджень, що переважають у суспільстві, підвищення толерантності (реалізація програм дестигматизації через систему освіти та ЗМІ); підвищення професійної компетентності фахівців системи соціально-психологічної служби (програми підвищення кваліфікації фахівців, семінари, тренінги); соціальна та психологічна робота фахівців з людьми, що стали об'єктом упереджень, та їхнім найближчим оточенням (підвищення самооцінки стигматизовуваних осіб, корекція атрибутивного стилю, що забезпечує їхню успішну адаптацію в умовах стигматизації).

Практична/соціальна значущість дослідження. Створення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації, технологій підвищення толерантності до інакшості та їх упровадження стануть важливим підґрунтям для позитивних змін громадської думки щодо стигматизовуваних меншин, забезпечення рівних можливостей громадян та покращення соціального самопочуття представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, а також сприятиме підвищенню готовності педагогів та психологів до роботи з представниками цих меншин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обґрунтування теоретичних засад дослідження проблеми стигматизації осіб, груп, меншин у сучасному суспільстві дало змогу визначити стигматизацію як складний і неоднорідний феномен, що розгортається в часі, проявляється в ситуаціях соціальної взаємодії, та розглядати її і як процес, і як стан, що виражає водночас причину, результат і його наслідок. Для вирішення питань соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, вважаємо за доцільне використовувати технологічний підхід. Ми спираємося на розуміння технології як способу реалізації такої підтримки на когнітивному,

емоційному та поведінковому рівнях на основі добору (залежно від специфіки цільових груп) форм, технік, методів, прийомів, засобів, та як впливів, спрямованих на підвищення толерантності до інакшості, посилення індивідуальної і колективної рефлексивності, підвищення соціальної активності представників стигматизовуваних меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття.

Важливість напрацювання ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників стигматизовуваних меншин у різних суспільних та освітніх середовищах визначається необхідністю протидії будь-яким формам нетерпимості, дискримінації, стигматизації й сприяння взаєморозумінню та виявленню поваги до інакшості і розмаїття. Залежно від спрямованості технологій (на роботу з оточенням чи на роботу з представниками стигматизовуваних меншин) визначатиметься специфіка соціально-психологічної підтримки; залежно від цільових груп – напрямки застосування технологій (профілактика та подолання упереджень, що переважають у суспільстві; підвищення професійної компетентності фахівців системи соціально-психологічної служби; підтримка осіб, що стали об'єктом упереджень, та їхнього найближчого оточення).

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні упереджень і стереотипів щодо певних стигматизовуваних груп та рівня толерантності в ставленні до таких груп в освітньому середовищі; у визначенні змісту соціально-психологічних засобів протидії стигматизації в освітньому середовищі та особливостей їх реалізації на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях залежно від специфіки цільових груп.

Список використаних джерел

- Александров, А. А. (2006). Стигматизация в наркологии. *Медицинская панорама*, 6, 42–46.
- Бережна, О. О. (2015). Проблема політичної коректності та стигматизації в сучасній англійській суспільно-політичній літературі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 59, 23–26.
- Белоносова, Н. А. (2011). Деякі аспекти стигматизації та дискримінації людей, що живуть з ВІЛ/СНІД. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, 27, 225–226.
- Бовина, И. Б., & Якушенко, А. В. (2015). Стигматизация психически больных людей и борьба с ней: социально-психологическое измерение проблемы. *Вестник РУДН. Серія «Педагогика и психология»*, 2, 14–23.
- Гоффман, И. (1963). *Стигма: Заметки об управлени и испорченной идентичностью*. Взято из <http://ecsocman.edu.ru/text/17687311/>.
- Демидова, В. Г. (2007). *Прогностичний компонент у професійній діяльності педагога*. Одеса: ПНЦ АПН України – МП Черкасов.
- Доній, Н. Є. (2017). Стигматизація осіб, які оступилися: питання новітнього часу. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія*, 2, 93–100.
- Карамушка, Л. М. (Наук. ред.), Зайчикова, Т. В., Винославська, О. В. та ін. (2005). *Технології роботи організаційних психологів*. Київ: Інкос.
- Керівництво МПК із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації (2017)*. Міжвідомчий постійний комітет (МПК). Київ: Пульсари.
- Кравченкова, Г. М. (2010). Стигматизація професій як проявлення кризової свідомості українців. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, 25, 112–115.
- Панок, В. Г. (2011). *Теоретико-методичні засади розвитку практичної психології в Україні*. (Автореф. дис. доктора психол. наук). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ.
- Панок, В. Г. (наук. ред.), Обухівська, А. Г., Острова, В. Д. та ін. (2016). *Психологічна служба*. Київ: Ніка-центр.
- Смирнова, Ю. С. (2009). *Предубеждения студентов в отношении представителей стигматизированных групп*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Белорусский государственный ун-т, Минск.

Смирнова, Ю. С. (2005). Структурно-содержательные характеристики предубеждений к стигматизированным группам. В *Современные психологические технологии влияния на личность*. Витебск: Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 133–142.

Титаренко, Т. М., Дворник, М. С., Климчук, В. О., Лазоренко, Б. П., Ларіна, Т. О., Мирончак, К. В., Савінов, В. В. (2019). *Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Хрянин, А. А., Решетников, О. В., Бочарова, В. К., Шпикс, Т. А., Русских, М. В., Евстропов, А. Н., & Маринкин, И. О. (2019). Стигма и дискриминация в отношении людей, живущих с ВИЧ: взгляд студентов-медиков. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 1, 78–87.

Янчук, В. А. (2005). *Введение в современную социальную психологию*. Минск: АСАР.

Blaine, B. (2007). *Understanding the Psychology of Diversity*. Los Angeles, CA: Sage.

Blaine, B., Kimberly, J. & McClure Brenchley (2017). *Understanding the Psychology of Diversity*. SAGE Publications Ltd.

Byrne, P. (2000). Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65–72.

Haghighat, R. A. (2001). Unitary theory of stigmatization. Pursuit of self-interest and routes to destigmatisation. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207–215.

Jacoby, A. (2005). Epilepsy and social identity: the stigma of a chronic neurological disorder. *The Lancet Neurology*, 4.3, 171–178.

Link, B. G. & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.

References

Aleksandrov, A. A. (2006). Stigmatizatsiya v narkologii [Stigma in narcology]. *Meditinskaya panorama* [Medical panorama], 6, 42–46. (in Russian)

Berezhna, O. O. (2015). Problema politychnoi korektnosti ta styhmatyzatsii v suchasni anhlomovni suspilno-politychnii literaturi [The problem of political correctness and stigma in contemporary English-language socio-political literature]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Filolohichna»* [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy], 59, 23–26. (in Ukrainian)

Blaine, B. (2007). *Understanding the Psychology of Diversity*. Los Angeles, CA: Sage. (in English)

Blaine, B., Kimberly, J. & McClure Brenchley (2017). *Understanding the Psychology of Diversity*. SAGE Publications Ltd. (in English)

Bovina, I. B., & Yakushenko, A. V. (2015). Stigmatizatsiya psikhicheski bolnykh lyudey i borba s ney: sotsialno-psikhologicheskoye izmereniye problemy [Stigmatisation of Mentally Ill People and Their Destigmatisation: Social-Psychological Dimension]. *Vestnik RUDN. Seriya «Pedagogika i psihologiya»* [RUDN Journal of Psychology and Pedagogics], 2, 14–23. (in Russian)

Byelonosova, N. A. (2011). Deiaki aspekty stuhmatuzatsii ludei, shcho chyvut z VIL/SNID [Some aspects of stigma and discrimination against people living with HIV/AIDS]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu im. V. N. Karazina*. [Bulletin of Kharkiv National University V. N. Karazin: a collection of scientific works], 27, 222–226. (in Ukrainian)

Byrne, P. (2000). Stigma of mental illness and ways of diminishing it. *Advances in Psychiatric Treatment*, 6, 65–72. (in English)

Demydova, V. G. (2007). *Prohnostychnii komponent u profesiinii diialnosti pedahoha* [Predictive component in teacher's professional activity]. Odessa: PNC of APS of Ukraine – Cherkasy MP]. (in Ukrainian)

Donii, N. Ye. (2017). Styhmatizatsiia osib, yaki ostupylysia: pytannia novitnoho chasu [Stigmatization of distressed people: the issue of modern times]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Filosofiia* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Philosophy], 2, 93–100. (in Ukrainian)

Goffman, I. (1963). *Stigma: Zametki ob upravlenii isporchennoy identichnostyu* [Stigma: notes on the management of spoiled identity]. New York: Prentice – Hall. Retrieved from <http://ecsocman.edu.ru/text/17687311/>. (in Russian)

- Haghighat, R. A. (2001). Unitary theory of stigmatization. Pursuit of self-interest and routes to destigmatization. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207–215. (in English)
- Inter-Agency Standing Committee (IASC) (2017). *Kerivnytsvo MPK iz psykhichnoho zdorovia ta psykosotsialnoi pidtrymky v umovakh nadzvychnoi sytuatsii* (2017). [IPC Mental Health and Psychosocial Support Emergency Management]. Kyiv: Pulsary. (in Ukrainian)
- Jacoby, A. (2005). Epilepsy and social identity: the stigma of a chronic neurological disorder. *The Lancet Neurology*, 4.3, 171–178. (in English)
- Karamushka, L. M. (Ed.), Zaichykova, T. V., Vinoslavskaya O. V. et al. (2005). *Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv*. [Technological robots of organizational psychologists]. Kyiv: Inkos. (in Ukrainian)
- Khryanin, A. A., Reshetnikov, O. V., Bocharova, V. K., Shpiks, T. A., Russkikh, M. V., Evstropov, A. N., & Marinkin, I. O. (2019). Stigma i diskriminatsiya v otnoshenii lyudey, zhivuschikh s VICH: vzglyad studentov-medikov [Stigma and Discrimination against People Living with HIV: the View of Medical Students]. *Journal of Siberian Medical Sciences*, 1, 78–87. (in Russian)
- Kravchenkova, M. M. (2010). Styhmatisatsiia profesii yak proiavlennia kryzovoi svidomosti ukraintsev [Stigmatization of professions as a manifestation of the crisis consciousness of Ukrainians]. *Visnyk Harkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina* [Bulletin of Kharkiv National University V. N. Karazin], 25, 112–115. (in Ukrainian)
- Link, B. G. & Phelan, J. C. (2001) Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385. (in English)
- Panok, V. H. (2011). *Teoretyko-metodychni zasady rozvytku praktychnoi psykholohii v Ukraini* [Theoretical and methodological foundations of the development of practical psychology in Ukraine]. (The abstract of the dissertation of the doctor psychol. of sciences). H. S. Kostluk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian)
- Panok, V. H. (Ed.), Obuhivska, A. H, Ostrova, V. D. et al. (2016). *Psykholohichna sluzhba* [Psychological service]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
- Smirnova, Yu. S. (2009). *Predubezhdeniya studentov v otnoshenii predstaviteley stigmatizirovannykh grupp* [Student bias against stigmatized groups]. (PhD Thesis). Belarus. State Univ., Minsk. (in Russian)
- Smirnova, Yu. S. (2005). Strukturno-soderzhatelnyye kharakteristiki predubezhdeniy k stigmatizirovannym gruppam [Structurally meaningful characteristics of prejudice towards stigmatized groups]. *Sovremennyye psikhologicheskiye tehnologii vliyaniya na lichnost* [Modern psychological technologies of influence on the individual]. Vitebsk: Publishing House UO «VGU them. P. M. Masherova», 133–142. (in Russian)
- Tytarenko, T. M., Dvornyk, M. C., Klymchuk, V. O., Lazorenko, B. P., Larina, T. O., Myronchak, K. V., & Savinov, V. V. (2019). *Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii vidnovlennia osobystosti pislia travmatychnykh podii* [Socio-psychological technologies of personality recovery after traumatic events]. Kropyvnytskyi: Imex-LTD. (in Ukrainian)
- Yanchuk, V. A. (2005). *Vvedeniye v sovremennuyu sotsialnuyu psikhologiyu* [Introduction to Modern Social Psychology]. Minsk: ASAR. (in Russian)